

Manzheliy N.M.

Dr nauk pedagogicznych,
docent katedry edukacji przedszkolnej
Połtawski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. W.G. Korolenki

Vashak O.O.

Dr nauk pedagogicznych,
docent katedry edukacji przedszkolnej
Połtawski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. W.G. Korolenki

Edukacyjny potencjał nowoczesnej rodziny jako warunek wszechstronnego rozwoju osobowości

***Abstrakt.** W artykule przeprowadzono analizę potencjału edukacyjnego rodziny w warunkach nowoczesnego rozwoju społecznego i kulturowego. Określono i zdefiniowano jego główne składniki oraz rodzaje rodzin według możliwości edukacyjnych. Rozpatrzono skuteczne sposoby zwiększenia potencjału edukacyjnego współczesnej rodziny.*

***Słowa kluczowe:** nowoczesna rodzina, potencjał edukacyjny, warunki pedagogiczne, dzieci, rodzice, nowoczesne państwo ukraińskie.*

Wprowadzenie. W warunkach demokratyzacji naszego życia, przebudowy wszystkich jego obszarów stale rosną wymagania do członków społeczeństwa, ich oblicza moralnego, wychowania młodego pokolenia. Rodzina jest podstawowym ośrodkiem, w którym mija życie dziecka, powinien on zapewniać odpowiednie warunki finansowe, pedagogiczne dla zdrowia psychicznego i fizycznego oraz jego wszechstronnego harmonijnego rozwoju. W sprzyjających warunkach dziecko nabywa podstawowej wiedzy moralnej, dołącza się do osobistych relacji, co z kolei przyczynia się do jego socjalizacji, odpowiednio przygotowuje się do wejścia do innych mikrogrup i mikrospołeczeństw w ogóle.

Nowoczesne państwo ukraińskie rozumie rolę rodziny w wychowaniu przyszłych obywateli - patriotów, którzy mają dobrze rozwinięte poczucie świadomości narodowej, a także sformowane takie cechy jak duchowość, wysoka kultura moralna, artystyczna, estetyczna oraz prawna, fizyczna i ekologiczna. Ostatnio powiększyła się tendencja przenoszenia przez rodziców odpowiedzialności za wychowanie swoich dzieci na

instytucje edukacji przedszkolnej, szkoły i uczelnie. Wielu rodziców nie wie, jak poprawnie wychowywać swoje dzieci, albo mając wiedzę teoretyczną nie umieją użyć ją w praktyce.

Wiele ostrych problemów powstaje przed nowoczesną nauką pedagogiczną. Biorąc pod uwagę aktualność problemów naukowych, zdefiniowaliśmy **cel artykułu** - przeanalizować warunki wychowania we współczesnej rodzinie we wszechstronnym rozwoju osobowości.

Zadania. Powiększenie potencjału edukacyjnego nowoczesnych rodzin, jej pozytywnego wpływu na dzieci, przezwyciężenie negatywnych zjawisk w niej.

Analiza ostatnich badań i publikacji. W nauce ukraińskiej rodzina tradycyjnie była przedmiotem uwagi pedagogów, psychologów, pracowników socjalnych, socjologów. Prace wybitnych pedagogów-klasyków, działaczy edukacji z przeszłości uzasadniają wiodącą rolę rodziny w rozwoju społecznym, poznawczym, estetycznym i moralnym dziecka, kształtowaniu duchowości i moralności, przyciągnięciu do ogólnoludzkich wartości (E. Arkin, J. Komenski, P. Lesgaft, A. Makarenko, J. Pestalozzi, M. Pirogow, Jean-Jacques Rousseau, W. Suchomlynski, K. Ushynski, M. Szelgunow).

Ostatnio przeprowadzili badania w tym obszarze O. Wiszniewska, O. Welemec, G. Wijchuk, W. Gnatiuk, G. Gumeniuk, W. Demchuk, W. Żurba, N. Pastuszenko, S. Stefaniuk, O.Chromowa, S. Szewczenko, T. Jacenko. Na problem potencjału edukacyjnego rodzin zwracali uwagę tacy nowoczesni pedagodzy i psychologowie jak T. Aleksejenko, O. Arnautowa, O. Grywa, W. Dubrowa, T. Krawczenko, O. Kuchmajewa, W.Maksymov i inni.

Główna treść materiału badania. Pojęcie „potencjał wychowawczy (czasami definiują - pedagogiczny) rodziny” pojawiło się w literaturze naukowej niedawno i nie ma jednoznacznej interpretacji. Naukowcy zawierają w nim wiele cech, które odzwierciedlają różne warunki i czynniki życia rodzinnego i określają jej założenia wychowawcze oraz mogą bardziej lub mniej zapewnić pomyślny rozwój dziecka. Biorąc pod uwagę takie właściwości rodziny jak jej rodzaj, struktura, zabezpieczenie materialne, miejsce zamieszkania, klimat psychologiczny, tradycje i zwyczaje, poziom kultury i

wykształcenia rodziców. Jednak żaden z tych czynników nie może zapewnić odpowiedni poziom wychowania dzieci w rodzinie, ważne jest, aby rozpatrywać je w całości.

O. Kuczmajewa pojęcie „potencjał wychowawczy rodziny” rozumie jak prawdziwą, rzeczywistą zdolność do wychowywania dzieci z uwzględnieniem konkretnych ograniczeń społecznych, równowagi materialnych i niematerialnych zasobów [4, s. 30].

Potencjał wychowawczy rodziny – to możliwości wychowawcze, całość obecnych zasobów do efektywnego kształtowania się osobowości dziecka, jej zdolność do wykonywania funkcji wychowawczej, która jest realizowana przez rodziców jak świadomie, tak i intuicyjnie.

Wielu autorów potencjał wychowawczy rodziny definiuje jako kompleks warunków, które w pewnym stopniu określają jej możliwości pedagogiczne. Kompleks ten łączy w sobie materialne i życiowe warunki, wielkość i strukturę rodziny, rozwój zespołu rodzinnego i charakter relacji między jej członkami. Wielkie znaczenie ma osobisty przykład ojca, matki, tradycji rodzinnych, charakter komunikacji z bliskimi, a także poziom kultury pedagogicznej u dorosłych (głównie u matki i ojca), podziału obowiązków wychowawczych pomiędzy nimi, stosunki rodziny ze szkołą i społecznością [2, s.28.].

Należy zauważyć, że istnieją zarówno subiektywne i obiektywne czynniki, które zwiększają lub zmniejszają potencjał wychowawczy rodziny. Skuteczność jego realizacji zależy od wielu społecznych (politycznych, ekonomicznych, demograficznych, psychologicznych) czynników. Należą do nich: styl życia i system wartości, charakter relacji i poziom wykształcenia członków rodziny, ich umiejętności pedagogiczne, posiadanie czasu; status społeczno-ekonomiczny (poziom życia, warunki mieszkaniowe, zatrudnienie, infrastruktura społeczna życia rodziny); czynniki społeczno-demograficzne (struktura, wielkość i rodzaj rodziny).

Nowocześni rosyjscy badacze (O. Zwerewa, T. Kulikowa, A. Mudryk) wyznaczają cztery czynniki wychowania rodzinnego, które wpływają na potencjał wychowawczy rodziny:

Spółeczno-kulturowy. Określa wykształcenie rodziców, ich poziom intelektualny i kulturowy, psychologiczną i pedagogiczną kompetencję oraz mikroklimat w rodzinie.

Spółeczno-ekonomiczny. Określa materialny stan rodziny, poziom jej zamożności, zatrudnienie dorosłych członków rodziny.

Techniczny i higieniczny. Obejmuje warunki życiowe zamieszkania rodziny, zabezpieczenie techniczne mieszkania, osobliwości spowodowane przez lokalizację miejsca zamieszkania (metropolia, miasto, wieś).

Demograficzny. Obejmuje strukturę i skład rodziny: pełna, niepełna, macierzyńska, trudna, prosta, jednodzietna, wielodzietna [6, s.18].

Według T. Krawczenko, czynniki wpływające w rodzinie na osobowość dziecka i mające wpływ wychowawczy można podzielić na trzy grupy. Pierwsza - mikrośrodowisko społeczne, w którym dzieci są zaangażowane w wartościach społecznych i rolach zaczynają rozumieć złożoność i sprzeczności współczesnego społeczeństwa. Druga - to wewnętrzna i poza rodzinna aktywność, która jest sposobem na przyciągnięcie do przyszłej aktywności życiowej. Trzecia grupa - to bezpośrednio wychowanie rodzinne, zestaw czynników wpływów pedagogicznych [3, s. 143].

Badanie problemu pozwala stwierdzać, że pod wpływem różnych czynników społeczno-politycznych, gospodarczych, demograficznych, psychologicznych i innych czynników obiektywnych i subiektywnych odbywa się zmniejszenie potencjału wychowawczego współczesnej rodziny. To jest spowodowane widocznym dla wielu rodzin deficytem zasobów materialnych i czasu dla wychowywania i rozwoju dzieci; brakiem komunikacji i wspólnych zajęć rodziców i dzieci; rosnącym wyobcowaniem między dziećmi i rodzicami ze względu na rosnącą przepaść między wartościami starszych i młodszych pokoleń; znaczącym zatrudnieniem rodziców; brakiem pozytywnej emocjonalnej atmosfery; zmniejszeniem społecznej infrastruktury dzieciństwa i gwałtownym spadkiem ochrony socjalnej dla dzieci w krytycznych obszarach rozwoju duchowego i fizycznego; rosnącym wpływem grup antyspołecznych w mikrośrodowisku rodziny; niekorzystnymi warunkami zewnętrznymi w nowoczesnym społeczeństwie.

Problem edukacji we współczesnej rodzinie utrudniają także transformacje społeczne i polityczne w kraju, które przejawiają się w trudnościach finansowych, problemach mieszkaniowych. Biorąc pod uwagę niski poziom przygotowania młodzieży do życia w rodzinie, brak doświadczenia w wychowaniu, powyżej zaznaczone problemy i trudności znacznie zmniejszają potencjał wychowawczy rodziny, od którego zależy powodzenie wychowania.

W. Postowij w jakości składników potencjału wychowawczego rodziny wyróżnia następujące elementy: relacje w rodzinie; wielkość i struktura rodziny; klimat psychologiczny, charakter komunikacji rodzinnej; doświadczenie życiowe i zawodowe rodziców, ich poziom wykształcenia i kultury pedagogicznej; podział obowiązków w rodzinie; materialne i życiowe warunki; organizacja rozrywki i odpoczynku w rodzinie [8, s.56].

Rozważmy składniki potencjału wychowawczego rodziny w sposób bardziej szczegółowy i przeanalizujemy nowoczesne problemy, które występują w ich obrębie.

Analiza potencjału wychowawczego współczesnej rodziny przewiduje przede wszystkim dobór jego komponenta wiodącego, którym niewątpliwie są relacje rodzinne. Rodzinne mikrospołeczeństwo przedstawia pewien system powiązań i relacji między jej członkami, które powstają w trakcie zadowolenia potrzeb osobistych.

Moralna i emocjonalna strona relacji wewnątrzrodzinnych - to unikalny czynnik wychowawczy, który nie ma równoważnego odpowiednika. W systemie relacji wewnątrzrodzinnych głównymi są relacje między małżonkami. Właśnie od ich charakteru zależy moralny i emocjonalny klimat w rodzinie, a tym samym i jej możliwości wychowawcze. Emocjonalnie korzystne relacje rodzinne zachęcają wszystkich jej członków do pozytywnych uczuć, zachowania, działania skierowanych do siebie. Dobrobyt rodziny wpływa na inne obszary relacji (z rówieśnikami w szkole, potem ze współpracownikami w pracy). I odwrotnie, sytuacja konfliktowa w rodzinie, brak emocjonalnej zażyłości jest często podstawą wad w rozwoju i wychowaniu dziecka. Naukowcy, które badają problemy wychowania rodzinnego potwierdzają fakt, że im mniej ciepła, czułości, opieki dziecko dostaje, tym wolniej jest ono kształtowane jako

osobowość. Nawet zbyt mała uwaga i komunikacja między rodzicami i dziećmi wywołuje infantylność osobowości, skutkiem czego jest opóźnienie w rozwoju, słaba wydajność i zachowanie w szkole, częste zaburzenia zdrowia psychicznego i fizycznego [2, s.58].

Moralna i emocjonalna strona relacji w rodzinie stanowi podstawę, na której „budowany” jest duchowy rozwój dziecka. Ukierunkowanie tego rozwoju określone jest treścią i celami przykładu rodzicielskiego, który jest realizowany w działaniach, czynach, pewnych wartościowych punktach orientacyjnych, wyrażających ideologiczną i moralną pozycję osobowości. Realny przykład rodzicielski trzeba rozpatrywać jako specyficzną formę przeniesienia wartości społecznych, w tym doświadczenia moralnego starszego pokolenia do młodszego. Jest to najważniejszy element złożonego mechanizmu dziedziczenia społecznego.

Na rolę przykładu rodzicielskiego w wychowywaniu dzieci wskazywał A. S. Makarenko, zwracając się do rodziców: „Wasze własne zachowanie jest kluczową rzeczą. Nie myślcie, że wychowujecie dziecko tylko wtedy, gdy mówicie do niego lub uczycie je, albo karzecie. Wychowujecie je w każdej chwili swojego życia, nawet wtedy, gdy nie jesteście w domu. Jak się ubieracie, jak rozmawiacie z innymi ludźmi i o innych ludziach, jak cieszyicie się lub smucicie, w jaki sposób zachowujecie się z przyjaciółmi i wrogami, jak się śmiecie, czytacie gazety – wszystko to ma dla dziecka ogromne znaczenie. Najmniejszą zmianę tonu dziecko widzi lub czuje, wszystkie skręty waszej myśli dochodzą do niego niewidzialnymi drogami, a wy nie zauważacie tego. Jeśli w domu jesteście niegrzeczni, chełpliwi albo pijani, a jeszcze gorzej, jeśli obrażacie matkę, to wam nie trzeba już myśleć o wychowaniu: już wychowujecie dzieci źle i żadne najlepsze wskazówki i metody nie pomogą wam „ [5 s. 340].

Następnym składnikiem, który charakteryzuje potencjał wychowawczy współczesnej rodziny jest rodzinna komunikacja, ponieważ wszystkie funkcje, które ona wykonuje, realizowane są w procesie komunikacji. Komunikacja rodzinna ma swoje osobliwości: intymność, kameralność, bliskość partnerów. Każda rodzina odbiera swoich członków wielopłaszczyznowo, całkowicie, pomagając każdemu przyswajać i skutecznie wykonywać role i obowiązki w „świecie zewnętrznym”. Dzięki jej ludzka adaptacja do

nowych warunków społecznych lub pełne uspołecznienie odbywa się w stosunkowo stabilnym środowisku społecznym. Jest to pozytywne w komunikacji rodzinnej. Jednakże, istnieje i negatyw – właściwości, które utrudniają relacje, zwłaszcza między rodzicami i dziećmi: w rodzinie człowiek osłabia kontrolę, nie ukrywa irytacji, złego nastroju, jest otwarty z najbliższymi. Współdziałanie w komunikacji rodzinnej może być ograniczone, ponieważ członkowie rodziny chcą zaspokoić swoje potrzeby komunikacyjne i dążą do spokoju. Komunikacja w rodzinie odbywa się na tle codziennych problemów, które często dewaluuują jej zawartość. Codziennosc relacji, stała troska rodziców często może być nie do zniesienia dla dziecka. Psychologiczne i pedagogiczne badania potwierdzają, że moralne i psychiczne zdrowie człowieka, jego kultura emocjonalna zależy od charakteru komunikacji wewnątrzrodzinnej, przejawu w komunikacji pouczeń psychicznych, zwłaszcza w komunikacji dorosłych członków rodziny, moralnej i psychologicznej atmosfery w rodzinie [9, s. 124].

Ograniczenia w komunikacji rodzinnej, ubożalność jej treści wskutek zatrudnienia rodziców, związanego z profesjonalnym obciążeniem, deficytem ciepła i uprzejmości dla siebie, stopniowe zanikanie wspólnych form użytecznej działalności dziecka i dorosłych, emocjonalności w komunikacji, które najczęściej mają negatywną odcień i prowadzą do powstania w środowisku rodzinnym niezdrowej atmosfery psychologicznej.

Znaczna liczba badań naukowych udowodniła, że im młodszy wiek rodziców, tym niższy jest poziom procesu wychowawczego, który występuje w rodzinie. Właśnie młodzi rodzice mają trudności w wyborze odpowiedniego stylu i tonu komunikacji z dziećmi, rozwoju ich zdolności i umiejętności. Stwarza to problem kultury pedagogicznej rodziny, którą rozpatrujemy jako jeden ze składników potencjału wychowawczego. Poziom kultury pedagogicznej będąc najważniejszym i niezbędnym elementem ogólnej kultury człowieka, wraz z jego moralną, estetyczną, profesjonalną kulturą ściśle współpracuje z nimi i razem z tym jest stosunkowo niezależnym zjawiskiem. „Dlatego, - pisze W.J. Tytarenko, - w swojej rzeczywistej jakości może ona być rozumiana jako konkretny historyczny specyficzny sposób świadomego rozwiązania postawionych przed rodziną zadań wychowawczych. W kontekście treści pojęcie „kultura pedagogiczna” należy

postrzegać jako całościowy kształt specyficznych „mechanizmów” i zasobów, opanowanie których sprawia, że rodzina jest w stanie organizować proces wychowania i zarządzać nim według określonych wymagań społecznych, [9, s.34].

Obecnie udział i znaczenie kultury pedagogicznej rodziców w potencjale wychowawczym rodziny stale rośnie. Spowodowane to jest przede wszystkim przez wzrost i złożoność zadań wychowania rodzinnego i procesu wychowawczego. Ważnymi cechami sformowanej kultury pedagogicznej rodziców są świadomość celów wychowawczych dzieci, zrozumienie zasadności i swoistego charakteru ich osobistego rozwoju, zgodność wymagań i oczekiwań rodziców z możliwościami i potrzebami wychowanków, elastyczność i uwzględnienie konkretnej sytuacji pedagogicznej, umiejętności zastosowania różnych metod i technik wychowania.

Jednym z elementów potencjału wychowawczego jest problem podziału obowiązków domowych w rodzinie, szczególnie wychowawczych. Niestety, w większości rodzin obserwuje się ich nierównomierność pomiędzy mężem i żoną. Nowoczesne kobiety odczuwają na sobie podwójne obciążenie, przecież - wykonują one nie tylko rolę matki, wychowawczynie, pracownika, ale również działają jako równoprawni członkowie społeczeństwa. Takie obciążenie często prowadzi do psychicznego i fizycznego zmęczenia i w efekcie kobieta staje się bardziej wrażliwa, zapracowana, co z kolei nie może nie wpływać na klimat psychologiczny w rodzinie i wychowanie dziecka. Zwiększone zatrudnienie ojca i matki uwarunkowane też potrzebą poprawy ich sytuacji materialnej i ekonomicznej, ponieważ nowoczesna rodzina znalazła się w bardzo złożonych materialnych i życiowych warunkach ze względu na niski poziom życia w kraju, zmienność zarobków.

Dzisiaj istotnym problemem jest organizacja wolnego czasu rodziny. We współczesnych warunkach praktycznie nieobecne są żadne bezpłatne pozaszkolne formy pracy wychowawczej, kółka i sekcje sportowe. Wypoczynek dzieci stał się poważnym problemem w ostatnich latach, a to prowadzi do tego, że rozwój kulturalny dziecka i rodziny w całości odchodzi na inny plan wśród pilnych problemów. Problemy rodzinne, brak czasu i możliwości dla komunikacji dzieci i dorosłych zmniejsza potencjał

wychowawczy rodziny, prowadzi do zerwania relacji wewnątrzrodzinnych i często do ucieczek z domu oraz włóczęgostwa dzieci.

W zależności od poziomu wpływu zidentyfikowanych składników potencjału wychowawczego współczesnej rodziny wyróżnić można w odniesieniu społeczno-pedagogicznym różne typy rodzin: wychowawczo silna rodzina; wychowawczo słaba rodzina; wychowawczo słaba rodzina z utratą kontaktu z dziećmi i kontroli nad nimi; słaba ze stałą atmosferą konfliktową; z marginesu (z uzależnieniem od alkoholu, demoralizacją seksualną, z narkomanią); łamiąca prawo; przestępcza; psychicznie obciążona [6, s.48].

Możliwości wychowawcze w rodzinach pierwszego typu są bliskie do optymalnych. Strukturalna i materialno-domowa charakterystyka takich rodzin nie są decydujące. W niepełnych lub mniej zamożnych rodzinach mogą powstawać poważne trudności wychowawcze, ale na pierwszym planie przede wszystkim występuje rodzinna atmosfera, pozycja wychowawcza rodziców, charakter ich współpracy z dziećmi, poziom zaufania, wpływu, kontroli.

Drugi typ rodziny zapewnia w całości sprzyjające możliwości dla wychowania, pomimo trudności i konfliktów we współdziałaniu rodzinnym, utrudnienia w wyborze środków komunikacji, w utrzymaniu psychicznej bliskości, które pokonywane są przez inne instytucje społeczne, zwłaszcza szkoły.

Trzeci typ określony jest według obecności złej nieprawidłowej pozycji pedagogicznej u rodziców (hiperopieka, autorytaryzm, pobłażliwość itp.). Dlatego potencjał wychowawczy takich rodzin jest dość wysoki, ale wyniki wychowania rodzinnego wymagają korekcji, jak w odniesieniu do rodziców, tak i dzieci.

Czwarty typ rodzin zaczął wyróżniać się w ostatnim czasie. Są to rodziny, w których rodzice z różnych powodów (zły stan zdrowia, nadmierne obciążenie pracą, brak wykształcenia, kultury pedagogicznej) nie mogą prawidłowo wychowywać dzieci. Chociaż konflikty w takich rodzinach zwykle nie występują, ale ciągle odbywa się faktyczna strata wpływu na dziecko, kontroli jego zainteresowań i planów. Ze względu na to produktywne współdziałanie z dziećmi jest minimalne, ponieważ „im bardziej

osłabiony wpływ rodziny, tym więcej miejsca w życiu dziecka i jego rozwoju zajmują elementy grup nieformalnych” [6, s.49].

Trwałe konflikty wewnątrz rodziny tworzą tak zwane słabe rodziny z ciągłą konfliktową atmosferą. Wynikają one z braku porozumienia w relacjach między rodzicami, wzajemnej pomocy, szczerości, moralnego i emocjonalnego wychowania. Problemy pojawiają się głównie w wyniku sprzecznych potrzeb małżeństwa i ich problemów finansowych.

Dziś, niestety, wzrasta liczba rodzin o niskim wychowawczym potencjale i negatywnym wpływie na wychowanie swoich dzieci. Są to rodziny, w których rodzice prowadzą amoralny tryb życia, nie wiedzą i nie umieją korzystać z pedagogicznie odpowiednich metod wychowawczych, gdzie dominuje autorytarny styl komunikacji, systematyczne i wspólne picie matki i ojca, brak miłości i opieki dla dzieci, przejawy przemocy do wszystkich członków rodziny.

Najpoważniejszym problemem w takich rodzinach jest to, że relacje między rodzicami nie tylko wpływają na moralną i emocjonalną atmosferę, ale również mogą być przyczyną zaburzeń psychicznych, zwłaszcza młodszych członków rodziny. Dziecko jest w stanie ciągłego niepokoju. Powstają u niego mieszane uczucia do rodziców (zwłaszcza ojca). Formują się takie wady charakteru jak podwyższona drażliwość, strach, niepewność siebie [10, s. 14].

Wielkość i struktura rodziny jako stosunkowo niezależny czynnik ma na potencjał wychowawczy skomplikowany i sprzeczny wpływ. W szczególności, niepełność rodziny wywołuje istotne zmniejszenie go. Najbardziej wrażliwa pod względem potencjału wychowawczego jest niepełna rodzina, która powstała w wyniku rozwodu. Rozwód i poprzedzające go konflikty często zniekształcają psychikę dziecka, jego moralny i emocjonalny rozwój. Dzieci w takich rodzinach dwukrotnie częściej niż w pełnych pozostają bez opieki, co prowadzi do negatywnych konsekwencji. Sytuacja wychowawcza takiej rodziny uwarunkowana jest wieloma negatywnymi czynnikami.

Należy również zauważyć, że potencjał wychowawczy wielodzietnej rodziny ma też swoje pozytywne i negatywne cechy. Z jednej strony, zmniejsza się tu

prawdopodobieństwo kształtowania egoizmu, jest więcej możliwości komunikacji i wzajemnej opieki i dlatego lepiej mogą powstawać takie cechy moralne jak współczucie, odpowiedzialność, szacunek dla ludzi, tolerancja. Z drugiej strony, w rodzinach wielodzietnych znacznie zwiększa się obciążenie fizyczne i psychiczne rodziców, zwłaszcza matki. W takich rodzinach dorośli często tracą poczucie sprawiedliwości w stosunku do dzieci, pokazując im nierówne uczucia i uwagę. Dla starszych dzieci w takiej rodzinie charakterystyczne jest dążenie do przywództwa i zarządzania, nawet gdy nie ma na to powodu. Niestety, dzieci z wielodzietnych rodzin 3,5 razy częściej zachowują się w społecznie niebezpieczny sposób. Więc nie można kategorycznie stwierdzić wyraźnej przewagi możliwości wychowawczych jednego rodzaju rodzin nad innymi [9, s.65].

Skutecznymi sposobami powiększenia potencjału wychowawczego i wzmocnienia współczesnej rodziny są ukierunkowane przygotowanie młodzieży do życia w rodzinie z dziećmi w wieku szkolnym, akcent na funkcje rolowe, wykonywane przez męża i żonę, ojca i matki; tworzenie wartościowego stosunku do życia każdej osobowości, podnoszenie priorytetu zdrowego stylu życia i ogólnego poziomu kulturalnego i kultury pedagogicznej rodziców.

Wnioski. Potencjał wychowawczy rodziny jest zbiorem warunków i zasobów, które definiują możliwości każdej rodziny. Łączy on w sobie warunki materialne i życiowe, wielkość i strukturę rodziny, ukształtowanie rodziny, relacje między jej członkami i obejmuje również emocjonalno-psychologiczną i roboczą atmosferę rodziny, doświadczenie, wykształcenie i kulturę pedagogiczną rodziców.

Perspektywy dalszych badań. Najbardziej skutecznym sposobem powiększenia możliwości wychowawczych dla rodzin ze strony rodziców jest utrzymanie i dalsza organizacja mikroklimatu rodzinnego na podstawie humanitarnych i ufnych relacji, kształtowanie poczucia wzajemnej pomocy, zaangażowanie dzieci w sprawy i problemy rodzinne, tworzenie atmosfery radosnego jutra, rosnące znaczenie osobistego przykładu, formowanie u dziecka pozytywnego ideału osoby dorosłej, rozsądny związek miłości i wymagań rodzicielskich.

Spis piśmiennictwa:

1. Zujew K. Podstawowe formy niepomysłności w rodzinie ucznia młodoczanego: możliwości badań i korygowania / K. Zujew // Szkoła podstawowa: Plus do i po. - 2014 - № 2. – s. 39-43.
2. Kapska A. J. Praca socjalna /A.J.Kapska // Podręcznik - K.: Centrum literatury dydaktycznej, 2005. - 253s.
3. T. Krawczenko Potencjał wychowawczy rodziny w nowoczesnych warunkach / T.Krawczenko // Psychologia społeczna. - 2006. - № 2. – s.142-150.
4. Kuczmajewa O.W. Właściwości demograficzne rozwoju współczesnej rodziny / Kuczmajewa O.W., Konowałowa O.W., Sinelnikowa A.W. // Rodzina w Rosji. - 2002. - №3. - s. 30-33.
5. Makarenko A.S. Ogólne warunki wychowania rodzinnego: pisma w 7 tomach/ A.S. Makarenko. – K. - 1954 - T.4.- s.234 -235
6. Macenko L.M. Pedagogika wychowania rodzinnego / L.M. Macenko // Podręcznik. Wyd. 2-e, op., przerob.- K: NAKKKiM, 2011. - 239 s.
7. Młoda rodzina na Ukrainie: problemy powstawania i rozwoju: Państwowy raport tematyczny o sytuacji rodzin na Ukrainie, podsumowanie za 2010 rok. -K. : Państwowy Instytut Problemów Rodziny i Młodzieży, 2010. -140 s.
8. Postowyj W.G. Nowoczesna rodzina i jej pedagogika / W.G. Postowyj. - K: Logos, 1994. -63 s.
9. Tytarenko W.J. Rodzina i formowanie osobowości / W.J. Tytarenko. - Moskwa: Myśl, 1987. - 352 s.
10. Formy i metody aktywizacji pedagogicznej rodziców: pomoc metodyczna / Pod redakcją. Caryk L.P. - K., 2012. - 64 s.